

TEMURIYLAR MADANIY MEROSINING YEVROPA VA HINDISTON MADANIYATIGA TA'SIRI

Karimova Joziba Farruh qizi

Osiyo texnologiyalar universiteti

Tarix yo`nalishi talabasi

Annotatsiya. Maqolada Temuriylar davri madaniy yutuqlarining hudud tashqarisiga tarqalish yo'llari va shakllari tahlil qilinadi. Diplomatik aloqalar va sayohatnomalar orqali axborot almashinuvi, Boburiylar Hindistonidagi me'moriy va badiiy an'ananing davomiyligi, Ulug'bek ilmiy merosining Yevropa fanidagi qabuli hamda madaniy ta'sirning uzoq muddatli natijalari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: *madaniy ta'sir, Klavixo sayohatnomasi, Boburiylar, Bobur, Toj Mahal, Ulug'bek Ziji, sharqshunoslik, madaniy transfer.*

Madaniyat tarixida yaratilgan qadriyatlarning o'z hududi doirasidan chiqib, boshqa mintaqalar taraqqiyotiga ta'sir ko'rsatishi muhim ko'rsatkich hisoblanadi. Temuriylar davri madaniyati aynan shunday xususiyatga ega: uning yutuqlari Markaziy Osiyo bilan cheklanmay, g'arbda Yevropaga, janubda Hindistonga, g'arbiy-shimolda Usmonlilar davlatiga yetib bordi.

Ushbu ta'sirning tarqalish mexanizmlari turlicha bo'lgan: diplomatik aloqalar, savdo yo'llari, olim va san'atkorlarning ko'chishi, sulolaviy davomiylik va matnlarning tarjimasini. Maqolada ana shu mexanizmlar va ularning natijalari tahlil qilinadi.

XV asr boshida Temuriylar davlati Yevropa mamlakatlari bilan faol diplomatik aloqada bo'ldi. Bunga siyosiy manfaatlar — Usmonlilar davlatiga qarshi umumiy pozitsiya izlash va savdo aloqalarini kengaytirish intilishi sabab bo'lgan.

Ushbu aloqalarning eng qimmatli hujjatli natijasi — Kastiliya qiroli elchisi Ruy Gonsales de Klavixoning 1403–1406-yillardagi safari kundaligidir. Muallif Samarqandga borish yo'lini, shahar hayotini, bozorlar va bog'larni, saroy marosimlarini batafsil tasvirlaydi. Bu asar Yevropada Markaziy Osiyo haqidagi ilk aniq va ko'zi bilan ko'rgan guvohlikka asoslangan ma'lumot manbai bo'ldi.

Klavixo kundaligi keyinchalik Yevropa geografik va tarixiy adabiyotida keng foydalanildi. U Sharq haqidagi tasavvurlarni afsonaviy tasvirlardan aniq ma'lumotga o'tishida muhim rol o'ynadi. Shuningdek, bu asar hozirgi kunda Temuriylar davri Samarqandini o'rganishning muhim tashqi manbasi hisoblanadi.

Xitoy elchilari, jumladan Shohruh saroyiga yuborilgan missiyalar hisobotlari ham shu turkumdagi manbalardir. Ular Sharqiy Osiyo bilan madaniy aloqalarning izchilligini ko'rsatadi.

Temuriylar madaniy merosining eng bevosita davomi Hindistonda yuz berdi. Zahiriddin Muhammad Bobur 1526-yilda tashkil etgan davlat Temuriylar sulolasining janubiy tarmog'i bo'lib, u o'zi bilan me'moriy, adabiy va saroy madaniyati an'alarini olib bordi.

Boburning "Boburnoma" asari bu davomiylikning yorqin dalilidir. Turkiy tilda yozilgan bu memuar Navoiy asos solgan adabiy til an'anasida davom etadi. Asarda muallif Movarounnahr va Xuroson madaniy hayoti haqida qimmatli guvohliklar keltiradi va o'z me'moriy hamda bog'dorchilik loyihalarini bayon etadi.

Bog' me'morchiligi an'anasi Hindistonga to'g'ridan-to'g'ri ko'chirildi. To'rt qismga bo'lingan, suv kanallari bilan kesilgan bog' tizimi Samarqand va Hirot bog'laridan Hindistonga o'tdi va u yerda mahalliy sharoitga moslashtirildi.

Me'morchilikda ta'sir yanada aniq ko'rinadi. Baland baraban ustidagi gumbaz, portal kompozitsiyasi, simmetrik reja va bog' ichidagi maqbara joylashuvi kabi yechimlar Boburiylar me'morchiligining asosiy belgilariga aylandi. Dehli'dagi Humoyun maqbarasi va keyinchalik Toj Mahal ana shu an'aning rivojlangan

ko‘rinishlaridir. Tadqiqotchilar Guri Amir kompozitsion sxemasi bilan bu obidalar o‘rtasidagi genetik bog‘liqlikni qayd etadilar.

Miniatyura san’atida ham davomiylik saqlandi. Humoyun Eron va Movarounnahrda rassomlarni Hindistonga taklif qildi; ular mahalliy ustalar bilan birga ishlab, Boburiylar miniatyura maktabini shakllantirdilar. Bu maktabda Behzod an’anasidagi harakat ifodasi va individual xarakteristika yanada rivojlantirildi.

Temuriylar davri ilmiy merosining Yevropaga ta’siri asosan Ulug‘bek Ziyji orqali amalga oshdi. Asar avvalo Usmonlilar davlati ilmiy muhitiga Ali Qushchi faoliyati orqali kirdi, keyin esa Yevropa sharqshunoslari e’tiboriga tushdi.

XVII asrda Oksford universiteti olimlari Ziyj matnining bir qismini lotin tiliga tarjima qilib nashr etdilar. Ushbu nashr Ulug‘bek yulduzlar katalogini Yevropa astronomiyasining ilmiy muomalasiga kiritdi. O’sha davrda teleskop endigina qo‘llanila boshlagan bo‘lib, Samarqand kuzatuvlarining aniqligi Yevropa olimlarida katta qiziqish uyg‘otdi.

Ziyj ma’lumotlari yulduz kataloglarini solishtirish va aniqlash ishlarida foydalanildi. Shuningdek, asar o‘rta asrlar musulmon fanining darajasi haqidagi Yevropa tasavvurlarini tubdan o‘zgartirdi.

XIX–XX asrlarda Temuriylar davri madaniyati Yevropa sharqshunosligining mustaqil tadqiqot yo‘nalishiga aylandi. Me’moriy obidalar, qo‘lyozmalar va miniatyuralar tizimli o‘rganila boshlandi; ularning katta qismi yirik muzey va kutubxonalar to‘plamlariga kirdi va jahon madaniy merosining tarkibiy qismi sifatida tan olindi.

Temuriylar madaniy ta’sirining o‘ziga xosligi shundaki, u majburiy tarqatish emas, balki qabul qiluvchi tomonning tanlovi asosida amalga oshgan. Boburiylar Hindistonida Temuriylar an’anasi mahalliy hind me’morchiligi va san’ati bilan qo‘shilib, yangi sifat hosil qilgan. Bu esa madaniy transferning ijodiy xarakterini ko‘rsatadi.

Yevropada esa ta'sir avvalo ilmiy sohada — aniq ma'lumotlarning qabul qilinishi shaklida namoyon bo'ldi. Bu esa Sharq va G'arb ilmiy an'analari o'rtasidagi uzluksiz aloqa mavjudligini tasdiqlaydi.

Bugungi kunda Temuriylar davri obidalari YuNESKOning Jahon merosi ro'yxatiga kiritilgan; ular xalqaro turizm va ilmiy tadqiqot obyekti hisoblanadi. Bu esa madaniy merosning zamonaviy iqtisodiy va gumanitar ahamiyatini ko'rsatadi.

Temuriylar madaniy merosi mintaqaviy hodisa doirasidan chiqib, keng geografik makonda ta'sir ko'rsatdi. Bu ta'sir uch asosiy kanal orqali amalga oshdi: sulolaviy davomiylik (Boburiylar Hindistoni), shaxslarning ko'chishi (Ali Qushchi, rassom va me'morlar) hamda matnlarning tarjima va nashri (Ulug'bek Ziyji).

Ta'sirning barqarorligini uning ijodiy qabul qilinishi ta'minladi: har bir mintaqada Temuriylar an'anasi mahalliy shart-sharoitga moslashtirildi va yangi sifat kasb etdi. Shu ma'noda Temuriylar davri madaniyati jahon madaniy taraqqiyotining faol ishtirokchisi sifatida baholanishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Klavixov R.G. Samarqandga — Amir Temur saroyiga sayohat kundaligi (1403–1406). — Toshkent: O'zbekiston, 2010.
2. Zahiriddin Muhammad Bobur. Boburnoma. — Toshkent: Sharq, 2002.
3. Azimjonova S. Boburning Hindistondagi davlati. — Toshkent: Fan, 1977.
4. Pugachenkova G.A. O'rta Osiyo me'morchiligi durdonalari. — Toshkent: San'at, 1976.
5. Bartold V.V. Ulug'bek va uning zamoni (tarjima). — Toshkent: Fan, 1991.
6. Amir Temur jahon tarixida / To'plam. — Toshkent: Sharq, 2001.
7. Bo'riyev O. Temuriylar davri yozma manbalarida Markaziy Osiyo. — Toshkent, 1997.